

ních pozic potřebných pro sledování a urychlování všech procesů spojených s inovacemi, o potřebě vzniku organizačních segmentů u řídicích pozic, které by podporovaly průběh inovačních procesů aj. Na různých místech publikace se pochopitelně objevují i zmínky o vzdělanostních a kvalifikačních předpokladech existujících nebo potenciálních inovátorů. Pozornost těmto otázkám je však o něco menší, než by si pro svoji zásadní důležitost zaslouhovala.

Hlavní přínos publikace J. A. Pichni spočívá v rozšíření úhlu pohledu na řešený problém, v otevření nových cest sociologického výzkumu inovačního procesu a v systemizování i rozvinutí toho, co sociologie při zkoumání sociologických souvislostí novot, inovací, objevů, vynálezů a zlepšovacích návrhů již přinesla. Kromě drobnějších připomínek, které jsem formuloval v předchozím textu, ještě na závěr uvádím, že by neškodilo více propojit řešené otázky s problematikou pracovních kolektivů. V publikaci se sice hovoří o stimulacích anebo různých strukturních otázkách sociálního systému podniku, ale vztahy v pracovním kolektivu, hodnotové a normativní orientace, zájmy členů pracovních kolektivů, zejména míra vztahu mezi zájmy individuálními a společenskými jsou zmiňovány jen okrajově. Kniha se rovněž měla zabývat technickými, „aparaturními“ a vůbec hmotnými podmínkami inovačního procesu. Dobrá aparaturní vybavenost totiž inovační proces akceleroje. Protože sociologická teorie novot a inovací má dát konkrétní impulsy k realizaci strategie urychlení ekonomického a sociálního rozvoje, musí se zabývat rozpracováváním takových otázek, jako je vztah akcelerace novot a technických inovací k objemu původních vědeckotechnických poznatků, jimiž daný systém disponuje, k množství a úrovni měřicí a vůbec experimentální techniky a ke stupni rozpracovanosti vědecké metodologie. Jsou to problémy, které rovněž souvisejí se stavem a funkcí společenského systému podniku.

Tyto a jiné problémy otevírají další pole užitečných a fundovaných studií o novotách a inovacích, jimž publikace J. A. Pichni dává mimořádně zdařilý základ a inspirující impuls.

Vladimír Čech

P. Bliznakov: Sociologičeski problemi v ikonomikata (Sociologické problémy v ekonomice)

Sofija, Nauka i izkustvo 1987, 168 s.

Nakladatelství Nauka i izkustvo v Sofii vydalo v roce 1987 mimořádně aktuální publikaci jednoho z významných bulharských sociologů prof. Petko Bliznakova, dobře známého svými pracemi a referáty na vědeckých konferencích i u nás. Kniha je koncipována velmi sevřeně, sestává z úvodu, 3 kapitol a závěru.

Již v úvodu, *Bulharská sociologie před problémy ekonomiky*, autor uvádí, že současná etapa boje za urychlený ekonomický rozvoj socialismu a s ním související vědeckotechnická revoluce staví před marxisticko-leninskou sociologii nové, skutečně tvůrčí úkoly. Poukazuje na to, že buržoazie v rozvinutých kapitalistických zemích již dříve formovala svoji sociologii jako poznávací a řídicí nástroj společnosti a zejména ekonomické stabilizace svého systému. Kdysi i nyní se buržoazní sociologie rozvíjí jako alternativa revolučních tendencí v dělnické třídě a v socialistické přestavbě světa. Minulá i současná buržoazní sociologie má rozmanitý a bohatý metodický arsenal pro zkoumání a řízení kapitalistické ekonomiky. Její teorie a metody mají jak řídicí, tak ideologické aspekty a pomáhají kapitalistům překonávat krizové procesy jak v ekonomice, tak ve společenském rozvoji svého systému. I když se některé z nich „otupí“, buržoazní sociologové je rychle nahradí novými teoriemi a novými metodami. Buržoazní sociologie je zaměřena na ideologické i na praktické zvládání sociálních důsledků ekonomického a vědeckotechnického rozvoje kapitalismu takovým způsobem, aby nedošlo k nazrávajícím třídním přeměnám v jeho systému. Ekonomické chování lidí se zkoumá jako konkrétní případ jejich vlastního sociálního chování. Z toho vyplývá i řídicí působení manažerů — „paternalismus“, „mezilidské vztahy“, podíl na zisku apod. — zaměřené na udržení kapitalistických společenských vztahů.

Kvalitativně jiné jsou úkoly současné marxisticko-leninské sociologie, sociologie rozvinuté socialistické společnosti. Jde o to prognózovat budoucí ekonomiku socialismu i pomocí sociologických přístupů, vidět ekonomické kategorie a zákony, ekono-

mické jevy a procesy v sociálním kontextu, v odhalování jejich sociálních determinant, sociálních komponentů a sociálních důsledků. Marx v *Kapitálu* analyzoval nejen ekonomickou strukturu kapitalistické formace, ale i její sociální stránky. Leninyv sociologické analýzy kapitalismu představují nevyčerpatelný metodologický zdroj současné sociologie socialistické ekonomiky.

Sociologické problémy socialistické ekonomiky byly poprvé nastoleny na 6. světovém sociologickém kongresu v Evianu v r. 1966. Bulharská sociologie více než 20 let „atakují“ ekonomické téma z různých stran. V popředí je oblast sociologie práce, která odhaluje základy socialistické ekonomiky. Bohatý materiál byl nashromážděn v oblasti sociologie povolání a profesní orientace, v oblasti adaptace mladých dělníků. Prohloubily se výzkumy pracovního kolektivu a podniku jako sociálního systému. Odhalila se sociologická souvislost mezi příjmy a pracovním chováním atd.

Problémy bulharské ekonomiky a jejího rozvoje do konce dvacátého století byly nejdůležitější analyzovány XIII. sjezdem Bulharské komunistické strany. Složitá situace vyžaduje, aby řídicí hospodářské struktury využívaly poznatky i z oblasti sociologie. Technologická přestavba národního hospodářství vyžaduje investice nejen do strojů, ale i do lidí. Nové technologie vyžadují nejen nové dělníky a specialisty, ale vytvářejí i nové vztahy mezi dělníky, mezi dělníky a specialisty, mezi specialisty a vedoucími atd. Vytváří se nový materiální základ fungování a rozvoje pracovních kolektivů. Vyvstává i úkol sociální přestavby pracovních zdrojů.

Mezi hospodářskými subjekty má stále větší roli pracovní kolektiv. Aby se stal skutečným výrobcem zboží, musí se vychovávat i jako spotřebitel schopný identifikovat se s pracujícími, pro něž vyrábí.

V podmínkách současné vědeckotechnické revoluce může sociologie pomoci účelně vytvářet sociální mechanismy odpovídající ekonomickému a technickému rozvoji. Sociální sféra nabývá v současné etapě rozvoje rysy hlavní společenské sféry, v níž se realizují nejvyšší cíle a hodnoty socialismu.

Sociologizace ekonomiky — zákonitost zralého socialismu je název první části první kapitoly *Předmět a metody marxisticko-leninské sociologie při zkoumání ekonomiky*. Myšlenka zkoumat sociologizaci ekonomiky se poprvé objevila u S. Michajlova při zkoumání vzájemného působení plánování a jiných řídicích činností. Sociologizace jako teoretická kategorie odráží proces vzájemného působení jednoho jevu na prvky celého společenského systému. Sociologizace ekonomiky se projevuje ve skutečnosti, že se v jejím rámci rozvíjí široký okruh neekonomických jevů, které spolupůsobí s ekonomickými a vytvářejí jejich sociální, ideologickou, politickou, komunikativní, řídicí a další stránky. Ekonomické procesy a jevy pak mají nové integrační znaky, které určují jejich socialistický obsah. Sociologizace ekonomiky urychluje její rozvoj a vytváří podmínky pro to, aby si pracující plněji osvojovali materiální životní podmínky vytvářené ve sféře materiální výroby. Produkty materiální sféry získávají „pozitivní sociální přírůstek“. Sociologizace se dále projevuje v posilování vzájemného působení se sférou nemateriální produkce. Sociologizace ovlivňuje i větší komunikativnost mezi lidmi v ekonomické sféře. Přitom sociologizace ekonomiky probíhá v nejtěsnějším vzájemném působení s řídicí sférou. To všechno vede k závěru, že sociologizace ekonomiky působí jako narůstající zákonitost v rozvoji současné socialistické společnosti. Rozvinutější komponenty materiální výroby mají bohatší sociální funkce a vyžadují širší propojení s ostatními komponenty společnosti, aby působily efektivněji. Například práce s jednoduchými nástroji a stroji ve výrobě vymezuje úzké hranice rozvoji intelektu, zatímco práce na automatech vyžaduje nejen rozvinutou intelektuálnost a širokou komunikaci, ale i rozsáhlejší vědecké znalosti, uvědomělou disciplínu, aktivní formy odpočinku, psychologický komfort při práci atd. Všechny tyto požadavky mohou být uspokojovány „produkty“ nemateriálně výrobní sféry společnosti. To znamená, že se proces sociologizace ekonomiky realizuje i prostřednictvím její intelektuální transformace.

Druhá část první kapitoly má název *Sociologické poznávání ekonomiky*. Autor uvádí, že sociologické poznávání ekonomiky je zaměřeno jak na sociologické zákony, tak i na mechanismus jejich vzájemného působení s ekonomickými zákony, což má stále větší úlohu v materiálně výrobní sféře. Při zkoumání ekonomických procesů a ekonomických výsledků v této sféře vychází sociologie z těchto tří kritérií: 1. cíle a celistvost společnosti, 2. směry a tempa sociálního pokroku a 3. vzrůstání

objemu a funkcí ekonomického subjektu. Sociologické poznávání ekonomiky se zaměřuje na odhalování sociálních cílů objektivně daných ekonomickému subjektu. Globálním sociologicky hodnotícím kritériem rozvoje socialistické ekonomiky je realizace principu „každý podle svých schopností, každému podle jeho práce“. Na úrovni jednotlivce se sociální pokrok projevuje v rozdělování pracovních zdrojů a výběru kádrů podle jejich schopností, na úrovni kolektivu v překonávání podstatných rozdílů mezi pracovními a životními podmínkami pracujících a na úrovni celostátní v ekonomizaci sociální politiky a v její přeměně v důležitý faktor zvyšování technické úrovně a efektivnosti společenské výroby. To znamená, že sociologie musí zkoumat ekonomiku jako jednotný sociálně ekonomický komplex a hodnotit ji podle kritérií sociálního pokroku. Sociologické poznávání je zaměřeno na dva systémy v materiálně výrobní sféře. Za prvé jsou to výrobně ekonomické činnosti, zahrnující celou výrobu, a za druhé jsou to sociálně ekonomická sdružení lidí, organizace a instituce, jejichž prostřednictvím se tyto činnosti uskutečňují. Autor shrnuje sociologické poznávání ekonomiky do čtyř problémových okruhů:

1. Odhalování charakteru společenského systému, v němž se rodí, probíhají a „hasnou“ ekonomické jevy a procesy. Úkolem je modelovat hranice a optimalizovat výstavbu, fungování a rozvoj společenských systémů za účelem efektivnějšího rozvoje ekonomických procesů.
2. Odhalování vazeb a vzájemného působení mezi sociologickými a ekonomickými zákony s cílem vytvoření mechanismu k jejich plnohodnotnému působení a využívání.
3. Budování systémů řídicích metod adekvátních sociálně ekonomické podstatě materiálně výrobní sféry a jejich podsystémů, aby se jejich řízení dostávalo na vědeckou úroveň.
4. Zkoumání reálné sociální efektivnosti fungování a rozvoje národního hospodářství a celé ekonomiky s cílem zabezpečit rychlejší budování vyspělé socialistické společnosti.

Třetí část první kapitoly je nazvána *Sociologické zkoumání ekonomiky*. Autor uvádí, že sociologický výzkum ekonomiky začíná ideovým úkolem, který vypracovává ekonom, jenž zná hospodářskou činnost, její problémy, procesy a jevy. Ideový úkol sociologického výzkumu ekonomiky se především zaměřuje na specifické formulování tématu. Každý ekonomický problém lze zkoumat sociologicky, musí však být sociologicky definován. Při respektování pouze ekonomických parametrů dochází k nebezpečí, že se poznání omezí nebo že sklouzne do technokratismu.

Autor v této části konkrétně ukazuje, jak provádět sociologický výzkum ekonomiky — počínaje výzkumným projektem, přes vypracování výzkumného dotazníku, pomocí něhož se získají sociologické informace, až po sociologickou analýzu.

Druhá kapitola je nazvána *Národní hospodářství jako sociální systém*. V první části této kapitoly, nazvané *Sociální struktura národně hospodářského komplexu*, autor uvádí, že národní hospodářství plní své úkoly v rámci svých čtyř základních funkcí. První z nich je organizační funkce, která se zaměřuje na ovládání přírodních a pracovních zdrojů společnosti a vytváření materiálně výrobní sféry. Druhá je ekonomická funkce, která se projevuje v přetváření přírodního bohatství v bohatství sociální podle potřeb a zájmů socialistického jedince a společnosti. Třetí funkce je sociální. Je to funkce, která vytváří mnohotvárnou strukturu společnosti, třídy a vrstvy, profese, pracovní kolektivy, komunity apod. a jejich životní způsob. Čtvrtá je infrastrukturní funkce, která je zaměřena na vytváření nevýrobních sfér a podmínek nutných pro reprodukci společnosti. Tyto funkce národního hospodářství pronikají celou jeho strukturou a určují dva typy úkolů každého jeho článku: materiálně výrobní a sociálně ekonomické.

Ve druhé části, *Sociologický výzkum průmyslu*, autor podrobně charakterizuje specifiky socialistického průmyslu, včetně sociálního portréту dělnické třídy, doplněného o její pracovní a sociální aktivitu. Uvádí, že je třeba se nejprve soustředit na charakter průmyslové práce a práce v celém průmyslovém systému. Současná technika vyžaduje od člověka určité fyzické a psychické vlastnosti, nikoli všeskerou způsobilost k práci. Člověk obsluhující stroj v podstatě doplňuje jeho vlastnosti, jeho technickou nedokonalost. Nikoli stroj zprostředkovává práci člověku,

ale člověk se svými jednotlivými vlastnostmi zprostředkovává fungování stroje. Jinými slovy, práce dělníka nevyžaduje rozvíjení celého jeho intelektuálního potenciálu, všech jeho osobních kvalit. Problémem však je, jak organizovat průmyslovou výrobu, aby vyvolávala nové síly u člověka, tj. aby jej rozvíjela v pracovníka pro vysoce kvalifikovanou průmyslovou práci při dosažení intenzivního rozvoje průmyslu — komplexní automatizace, elektronizace, robotizace atd.

Třetí část druhé kapitoly je nazvána *Sociologická charakteristika trhu*. Autor se v ní zaměřuje i na tuto základní sféru národního hospodářství, která vyžaduje sociologické znalosti a sociologický přístup ekonomů, na obslužnou sféru, v níž trh představuje rozsáhlý sociálně ekonomický systém. Charakterizuje socialistický trh — na rozdíl od trhu jiných společenských formací, od nichž se liší obsahem, formou i funkcemi. Socialistický trh se jeví jako „uzel“ celé řady ekonomických a sociologických zákonů: zákona neustálého růstu potřeb pracujících, zákona ekonomie času, zákona vzájemného působení mezi produktivitou práce a úrovní spotřeby, zákona souladu mezi nabídkou zboží a spotřebitelskou poptávkou atd.

Třetí kapitolu autor nazval *Sociologický přístup k hospodářským jednotkám*. V její první části, *Sociologický model socialistického podniku*, uvádí, že základem sociologického modelu podniku je společenská dělba práce. V tomto modelu mají specifické místo lidé jako subjekty výroby a její organizace, které vnášejí do podniku různé společenské procesy prostřednictvím svých potřeb, zájmů, cílů a postojů, čímž působí na fungování a výsledky činnosti podniku. Aby mohly být uspokojovány výrobní i nevýrobní potřeby a individuální, skupinové a společenské zájmy, musí mít podnik určitou sociální strukturu. V podniku se nejvíce projevuje proces „sociologizace“ ekonomiky a „ekonomizace“ sociálních činností pracujících. V rámci komponentů vytvářejících podnik jako sociální systém má vedle technického, ekonomického a administrativně řídicího podsystemu významné místo sociální podsystem v podobě pracovního kolektivu a socialistického jedince jako stavební jednotky. Chování lidského komponentu určuje celý systém procesů, které probíhají v podniku a vytvářejí jeho obsah.

Ve druhé části, nazvané *Sociologická měření pracovního kolektivu*, autor označuje pracovní kolektiv za specifický socialistický jev, který se nemůže objevit jen jako běžné výrobní sdružení lidí. Vychází z toho, že socialistický pracovní kolektiv se zakládá na 1. společenském vlastnictví výrobních prostředků, 2. společenské dělbě práce a její socialistické organizaci 3. společenském charakteru práce lidí osvobozených od vykořisťování a 4. kolektivním zájmu socialistické společnosti. Pokud jde o kolektivismus, nemůže přijít zvenčí, ale musí vzniknout jako výsledek vzrůstající závislosti jednotlivce na kolektivu a kolektivu na společnosti. Zvláštní místo v tomto procesu mají kolektivní zájmy, které mají kvalitativně nový obsah. Pracovní kolektiv se nejprve utváří jako výrobní organizace a teprve postupně získává rysy sociálního celku. Každý pracovní kolektiv se utváří jako výsledek uvědomělé organizátorské a řídicí práce, a to na základě pěti principů: 1. principu profesní vhodnosti pracovníků v příslušném podniku, 2. principu sociálně politické vhodnosti pracovníků, 3. principu socialistického rozdělování podle práce, 4. principu spojování osobních a kolektivních zájmů a 5. principu samoorganizace kolektivu, přičemž se dává možnost prvotním kolektivům, aby si samy regulovaly své složení, rozdělování výdělku apod.

Utváření kolektivu není jednorázový akt. Tento proces má tři stadia:

1. stadium prvotní orientace — adaptace, v němž si pracovníci osvojují výrobní operace na konkrétním pracovišti a seznamují se s profesními a sociálními normami své práce;
2. stadium konsolidace, v jehož rámci se rozvíjí pracovní a sociální aktivita členů kolektivu;
3. stadium zralosti kolektivu, v němž vzájemné vztahy v kolektivu sbližují formální strukturu s neformální.

Poslední, třetí část knihy má název *Sociologické prvky v řízení podniku a pracovního kolektivu*. Autor v ní vychází z toho, že nejvýznamnějším sociologickým přístupem k řízení ekonomiky je sběr sociologických informací z oblasti národohospodářské soustavy, z oblasti sociálního plánování, z řízení celého systému reprodukce

apod. Základní ideou v teorii sociologických informací je idea celistvosti jevu. Ekonomická informace nemůže obsáhnout celý ekonomický jev, který je vždy produktem vzájemného působení objektivních a subjektivních faktorů. Sociologická informace je taková informace, která neukazuje jen subjektivní stránku, ale i její působení se stránkou objektivní. Sociologický ukazatel nosí v sobě ideu celku, který zkoumáme. Zvláště důležitá je informace o utváření a rozdělování pracovních zdrojů, o jejich pohybu mezi odvětvími a o teritoriální organizaci národního hospodářství. Sociologická informace dále zahrnuje pracovní chování pracovní síly — zainteresovanost, iniciativnost, disciplinovanost aj. — stejně jako sociální chování — semknutost, konfliktnost, informovanost, demokratismus apod.

Sociologický přístup k národnímu hospodářství se projevuje i v metodách sociálního plánování, které je zaměřeno na změny ve stavu a chování pracovních zdrojů jako ekonomického subjektu. Sociologická podstata sociálního plánu spočívá v tom, že se projevuje a využívá jako nástroj ovládnutí reálné struktury národohospodářského systému a obohacování jeho akumulované struktury v podobě pracovních kolektivů. Ekonomický růst a technické inovace nepřinášejí automaticky kladné sociální výsledky. Těch lze dosáhnout jen na základě předběžného cílevědomého rozvíjení organizační a ideové práce za účelem sociálního osvojování všech výrobních výsledků.

Sociologický přístup se realizuje i tím, že se do ekonomického mechanismu národohospodářské soustavy vnášejí sociální prvky a že se tento mechanismus mění v sociálně ekonomický mechanismus. Jsou to jednak zájmy socialistického jedince, které nejsou úzce ekonomické, ale mají širokou sociální povahu. Tak například zlepšování pracovních podmínek zvyšuje zájem lidí o výrobu. Druhou sociální kvalitou jednotlivce a pracovního kolektivu je iniciativnost, zejména kolektivní. Cíl, jako sociologický prvek v ekonomickém mechanismu, vychází z toho, že socialistický pracovník není pouhý „ekonomický člověk“, ale mnohostranně rozvinutá osobnost. To znamená, že cíle v ekonomickém mechanismu překračují hranice výroby a zahrnují sociální hranice života socialistické osobnosti. Novým sociologickým prvkem v ekonomickém mechanismu je sociální mobilita pracovníků, která je nutná pro efektivní ekonomický rozvoj socialismu. Ekonomický růst socialismu je dán též sociální zaměřeností. Sociální orientace, zaměřenost národního hospodářství souvisí se zralostí socialismu. Vzrůstá nejen následkem ekonomického hromadění, ale i následkem „sociálního hromadění“. V určité etapě rozvoje socialismu se vytvářejí podmínky a s tím vzrůstají i potřeby rychlejšího zvětšování sociálního bohatství společnosti, které se projevuje ve větších investicích do rozvoje osobnosti, obohacování jejích znalostí a kvalifikace, jejího zdravotního stavu ap. Sociální bohatství se v člověku odráží v podobě společenské uvědomělosti, v hodnotové uvědomělosti, v humanismu ve vzájemných vztazích ap.

V závěru autor zobecňuje vztah ekonomiky a sociologického poznání a končí tím, co by měl znát ekonom z oblasti sociologie:

1. sociální strukturu svého hospodářského objektu;
2. sociologické rysy ekonomického subjektu;
3. sociologická kritéria své činnosti;
4. sociologické hranice práce a profesí, odvětví a regionálních ekonomických systémů;
5. sociologické informace — jejich obsah a metody analýzy.

Kniha napsaná za účelem sociologického vzdělávání ekonomů-specialistů a vedoucích pracovníků bohatě čerpá z poznatků jak klasiků marxismu-leninismu, tak i významných sociologů z mnoha zemí, včetně ČSSR. Svědčí o růstu zájmu i potřeby aplikace ekonomické sociologie v bratrské socialistické zemi, mající již své významné místo i na mezinárodním sociologickém fóru.

Libuše Lišková